

Andrzej Cichocki

Nauczyciele jako twórcy edukacyjnego klimatu klasy szkolnej

Ustawicznie wzrastają wymagania dotyczące organizacji i funkcjonowania szkoły. Zarzuty pod jej adresem dotyczą już nie tylko zakresu zdobywanej wiedzy i nieadekwatnego do potrzeb przygotowania do przyszłego życia zawodowego, ale również panującego w niej ogólnego poziomu kultury i wychowania. Aby współczesna szkoła mogła spełnić te wymagania, musi się zmieniać, stawać się miejscem, gdzie młodzi ludzie dobrze się czują, pomagają sobie wzajemnie oraz darzą szacunkiem i zaufaniem nauczycieli. Zależy to w dużym stopniu od nauczyciela i wychowawcy, który powinien budować dobrą atmosferę współpracy z wychowankami i tworzyć jak najlepszy klimat w klasie i szkole. Nauczyciel, układając swoje relacje z uczniami, kształtuje specyficzny edukacyjny klimat.

Istnieje wiele powodów, dla których warto zajmować się klimatem szkolnej klasy i postrzegać go jako znaczący czynnik w życiu i pracy szkoły.

Dobry klimat pomaga wszystkim, którzy są związani ze szkołą:

- uczniom, ponieważ chętnie chodzą do „dobrej szkoły i dobrej klasy”, cieszą się, czekając na lekcje ze swymi nauczycielami, na bycie z kolegami, cieszy ich to, że w szkole zawsze dzieje się coś nowego;
- nauczycielom, ponieważ dobry klimat to podstawa dobrych stosunków międzyludzkich, wzmacnia zainteresowanie innowacją nauczania, stwarza dobre warunki do samorealizacji;
- pozostałym pracownikom szkoły, ponieważ również oni mają udział w wychowywaniu uczniów, są współtwórcami, ale też „użytkownikami klimatu”, ich zadowolenie lub niezadowolenie ma również wpływ na uczniów;

- rodzicom, ponieważ życzą sobie, żeby ich dzieci miały dobrą szkołę, dobrych nauczycieli i kolegów; dobry klimat klasy w bardzo znaczący sposób motywuje rodziców do współpracy ze szkołą¹.

Klimat w literaturze pedagogicznej opisuje się w różnicowany sposób. Najczęściej jako:

- stan psychiczny charakteryzujący się dominowaniem pewnych uczuć wpływających na zachowanie,
- nastroj w zespole przejawiający się we wzajemnych stosunkach interpersonalnych i nastawieniu do zadania,
- atmosferę,
- zbiór wartości, norm i poglądów,
- coś, co tworzy warunki sprzyjające pewnym postawom i wzorcom zachowań,
- zbiór cech organizacji – ideologię organizacyjną.

W kontekście klimatu klasy używane są różne terminy, najczęściej bywa określany takimi pojęciami, jak np. atmosfera klasy, duch klasy, etos klasy, kultura klasy, warunki/środowisko klasy, środowisko nauczania, subkultura grupowa.

Krzysztof Konarzewski stwierdza, iż są to wszystkie reguły pracy i życia klasy, które nauczyciel faktycznie narzuca i wzmacnia przy okazji rozwiązywania bieżących sytuacji dydaktycznych i wychowawczych². Równocześnie dodaje, iż w klimacie, jaki tworzy nauczyciel odbija się jego stosunek do ludzi, do uczniów i do ich rodziców, jego przekonanie o roli szkoły, jego samopoczucie³.

Erich Petlák (za autorami czeskiego SŁOWNIKA PEDAGOGICZNEGO) określa klimat klasy jako bardziej długofalowe nastroje, uogólnione postawy i relacje, emocjonalne relacje uczniów na wydarzenia w klasie (z oddziaływaniem pedagogicznym nauczycieli włącznie)⁴.

Opisową definicję klimatu klasy formułuje P. Gavora podkreślając jego wartościujące wymagania, tj. w jakim stopniu uczeń w klasie jest zadowolony, czy uczniowie dostatecznie rozumieją się nawzajem, jaki

¹ E. Petlák, *Klimat szkoły, klimat klasy*, tłum. D. Branna, Warszawa 2007, s. 14-15.

² K. Konarzewski, *Sztuka nauczania*, t. II, rozdz. III, *Uczeń*, Warszawa 1995, s. 134.

³ *Ibidem*, s. 134.

⁴ E. Petlák, *Klimat szkoły...*, op. cit., s. 29.

jest wśród nich stopień współzawodniczenia i konkurencji, i na ile klasa jest zwarta i solidarna⁵.

W innej jeszcze definicji klimat klasy traktuje się jako pośrednika/mediatora „...pomiędzy środowiskiem fizycznym, aspektami organizacyjnymi, charakterystyką nauczyciela i charakterystyką uczniów, który kształtuje interakcje między uczniami i między nauczycielem i uczniami”⁶.

Do takiego rozumienia klimatu (*classroom climate*) nawiązuje także R. Arends w definicji: „to ogólna atmosfera lub etos charakteryzujący daną klasę; powstaje w wyniku oddziaływania na siebie potrzeb poszczególnych uczniów oraz instytucjonalnych norm i ról”⁷. W innym miejscu autor dodaje, iż jest to efekt interakcji pomiędzy potrzebami i motywami jednostek a instytucjonalnymi rolami i oczekiwaniami społecznymi⁸.

Teoretyczne podstawy pojęcia klimatu klasy pochodzą głównie z prac K. Lewina, który pokazał, w jaki sposób związki między potrzebami jednostki i warunkami środowiska stają się kluczem do wyjaśnienia zachowania ludzi w grupie społecznej/ klasie szkolnej. W badaniach wyróżnił on następujące właściwości grupy klasowej:

- 1) jest to grupa stworzona w celu uczenia się;
- 2) jest to grupa, do której dobierano osoby w większości przypadkowo; od osób tych wymaga się, aby zostały członkami grupy;
- 3) jest to grupa, której na mocy prawa przewodzi jeden jej członek – nauczyciel.

Oddziałujące na siebie czynniki społeczne i psychologiczne wyznaczają zachowanie w klasie i kształtują określony klimat klasy⁹.

Istnieją fundamentalne cechy społeczne klasy (odkryte w badaniach W. Doyle’a), które kształtują zachowania nauczycieli i uczniów. Należą do nich:

⁵ Ibidem, s.29.

⁶ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. II, Warszawa 2003, s. 611.

⁷ R. Arends, *Uczymy się nauczać*, tłum. K. Kruszewski, Warszawa 1994, s. 502.

⁸ Ibidem, s. 144.

⁹ Za: R. Arends, *Uczymy się nauczać*, op. cit., s. 123.

1. **Wielowymiarowość.** Klasa to zatłoczone pomieszczenie, w którym wielu ludzi z własnymi upodobaniami i zdolnościami współzawodniczy o jakieś dobra. Trzeba zaplanować i zgrać wiele czynności, gromadzić dane, utrzymać się w harmonogramie, dostarczyć materiałów, zebrać i ocenić prace uczniów.

2. **Jednoczesność.** Wiele spraw dzieje się jednocześnie. Nauczyciel w chwili, gdy pomaga uczniowi pracującemu na swoim miejscu nad jakimś zadaniem, musi jednocześnie nadzorować resztę uczniów, radzić sobie z zakłóceniami i czuwać nad upływem czasu. Podczas dyskusji nauczyciel musi słuchać odpowiedzi, patrzeć na innych uczniów, czy zdradzają oznaki zrozumienia, czy zagubienia, formułować następne pytanie i rozglądać się po klasie za przejawami niewłaściwego zachowania.

3. **Gwałtowność.** Zdarzenia w klasie toczą się wartko. Nauczyciel codziennie wchodzi z uczniami w setki interakcji. Gwałtowność zdarzeń pozostawia nauczycielowi mało czasu do namysłu.

4. **Nieprzewidywalność.** Zdarzenia w klasie często przyjmują niespodziewany obrót. Ciągłe coś przeszkadza i odrywa od normalnej pracy. Zdarzenia następują jednocześnie i trudno jest przewidzieć, jak potoczą się sprawy w ciągu dnia w tej klasie.

5. **Jawność.** Klasa jest miejscem publicznym, a świadkami zdarzeń – tych zwłaszcza, w których uczestniczy nauczyciel – są uczniowie.

6. **Przeszłość.** Przez pięć dni w tygodniu w ciągu wielu miesięcy uczniowie spotykają się w swojej klasie, narasta zatem zasób ich wspólnych doświadczeń, zwyczaje i normy¹⁰.

Sześć cech wskazanych przez Doyle'a buduje „środowisko klasy” i kształtuje zachowania zarówno nauczycieli, jak i uczniów – tworzy klimat społeczny klasy.

W badaniach nad stosunkami interpersonalnymi i dynamiką grupy R. i P. Schmuck korzystny klimat społeczny to „taki klimat:

- w którym uczniowie oczekują od siebie wzajemnie, że będą wykorzystywać najlepiej jak potrafią swoje możliwości intelektualne i będą się wzajemnie wspierać;

¹⁰ Ibidem, s. 124.

- w którym możliwość wpływania na otoczenie jest znaczna i rozdzielona między wszystkich członków grupy – uczniów i nauczyciela;
- w którym wysoka jest atrakcyjność grupy i wzajemna atrakcyjność uczniów;
- w którym normy sprzyjają wykonaniu zadań dydaktycznych, a jednocześnie wykazaniu różnic indywidualnych;
- w którym komunikowanie się ma charakter otwarty i przybiera postać dialogu;
- w którym wspólna praca i rozwój grupy same przez się zasługują na uwagę¹¹.

W literaturze centralnymi wymiarami środowiska klasy – czynnikami kształtującymi jej klimat są: stosunki pomiędzy nauczycielem a uczniami, stosunki między uczniami oraz różnie definiowane i postrzegane właściwości procesu edukacyjnego¹².

Tradycyjnie stosunki pomiędzy nauczycielami i uczniami uznawane są za główny wymiar klimatyczny. To właśnie one w znacznym stopniu determinują podstawowe aspekty życia szkoły. Możliwe określenia/stany: zadowolenie uczniów z nauczycieli, agresja wobec nauczycieli, poziom opiekuńczości, formalność, postawy i zachowania demokratyczne, faworyzowanie, restrykcyjność działań kontrolnych, zaangażowanie nauczycieli, anonimowość, stosunki społeczne i emocjonalne, możliwości partycypacyjne, poziom okazywanego zaufania i akceptacji, tolerancja, współdecydowanie, sprawiedliwość.

Drugim ważnym wymiarem klimatu szkoły są panujące relacje między samymi uczniami: ilość i jakość więzi koleżeńskich/przyjacielskich, poczucie wspólnoty, „zgrania”, przypadki odrzucenia, izolacji uczniów przez grupę, konkurencja, poziom apatii, konkurencji, napięć, formowania się grup (klik), gotowość do pomocy, poziom agresji międzypokoleniowej, przypadki dyskryminacji oraz zadowolenie uczniów, poziom integracji, więzi społecznych, dezintegracji, konkurencji i kohezji w klasie, skłonność do konfliktów, „trzymanie się razem”.

¹¹ Za: R. Arends, *Uczymy się nauczać*, op. cit., s. 125.

¹² M. Kulesza, *Klimat szkoły a zachowania przemocowe uczniów w świetle wybranych badań empirycznych*, 2006, maszynopis.

Właściwości procesu edukacyjnego obejmują przede wszystkim konkretne cechy zajęć lekcyjnych – jakość nauczania, tempo nauczania, orientację na cele, presję osiągnięć, zadowolenie, trudności, stopień indywidualnego podejścia i wsparcia uczniów. To także ogólne podejście do ucznia w szkole – różnicowanie, szanse na odniesienie sukcesu, proces etykietowania, partycypacji w życiu szkoły, wyobcowanie. Na te elementy klimatu klasy i szkoły mają wpływ zarówno nauczyciele, jak i uczniowie.

Elementy struktury klimatu edukacyjnego („pozytywnego”) zawiera też charakterystyka E. Petlaka. Stanowią o nim:

- zadowolenie uczniów z nauczania i jego przebiegu,
- obiektywność oceny – w sposób istotny wpływa na stan emocjonalny uczniów, odbija się na ich stosunku do szkoły, klasy, nauczyciela i kolegów,
- innowacyjność nauczania – uczniowie lubią różne innowacje: kooperację w pracy, rozwiązywanie projektów, wycieczki (takie nauczanie wspiera kształtowanie wśród uczniów stosunków społecznych),
- brak formalizmu w podejściu nauczycieli wobec uczniów,
- poświęcanie uwagi nauce, ale też wychowaniu uczniów,
- dobra organizacja działalności szkoły (uczniowie potrafią obiektywnie ocenić „życie” szkoły),
- organizowanie w czasie pozalekcyjnym różnych przedsięwzięć dla uczniów (uczniowie chętnie biorą udział w imprezach organizowanych przez szkołę, pozytywnie oceniają, gdy przebiegają one w sposób niesformalizowany),
- taka organizacja szkoły, aby stawała się ona dla uczniów miejscem rozwoju,
- współpraca szkoły z innymi szkołami (korespondowanie uczniów, pobyty wymienne, różne konkursy),
- współpraca szkoły z rodzicami – poziom współpracy wpływa na działalność szkoły, uczniowie są zainteresowani tym, by ich rodzice brali udział w działaniach szkoły¹³.

¹³ E. Petlák, *Klimat szkoły...*, op. cit., s. 33-34.

Istotę i strukturę wewnętrzną pojęcia klimat edukacyjny (klasy-szkoły) oddają wskaźniki stosowane w badaniach empirycznych. W międzynarodowych badaniach porównawczych stosowane są różnorodne wskaźniki klimatu klasy. Przedstawia je tabela poniżej. Korespondują z nimi kategorie przyjęte w badaniach australijskich i czeskich.

Tabela 1. Wskaźniki klimatu szkoły w międzynarodowych badaniach empirycznych

1. Wyniki w nauce	<ul style="list-style-type: none"> •Osiągnięcia w nauce •Oceny •Trudności w nauce •Czas pracy uczniów
2. Postawy względem szkoły	<ul style="list-style-type: none"> •Zadowolenie ze szkoły •Uczestnictwo w życiu szkoły •Niezadowolenie ze szkoły •Zainteresowanie przedmiotami
3. Zachowanie w szkole i podczas zajęć	<ul style="list-style-type: none"> •Zachowania dewiacyjne, w tym agresja i przemoc •Dyscyplina, wagarowanie/opuszczanie zajęć •Partycypacja •Strategie rozwiązywania konfliktów, pozytywne zachowania społeczne
4. Postrzeganie własnej osoby	<ul style="list-style-type: none"> •Poczucie własnej wartości •Postrzeganie własnej osoby
5. Obciążenia psychiczne	<ul style="list-style-type: none"> •Strach, strach przed egzaminami, strach przed szkołą •Obciążenia psychiczne związane ze szkołą
6. Zdrowie	<ul style="list-style-type: none"> •Somatyczne i psychosomatyczne objawy chorobowe •Prewencja, promocja zdrowia
7. Zainteresowania i motywacje	<ul style="list-style-type: none"> •Zainteresowania •Gotowość do osiągnięć •Dążenie do samospelnienia

Źródło: M. Kulesza, *Klimat szkoły...*, op. cit.

W badaniach diagnostycznych klimatu klasy szkolnej B.J. Frasera i D.L. Fishera (kwestionariusz MCI – *My class Inventory*) zawarto takie kategorie, jak:

- zadowolenie – stosunek uczniów do swojej klasy, poziom dobrego samopoczucia i pogody ducha,

- spójność klasy – poziom wspólnoty i przyjaźni w klasie,
- konflikty w klasie – poziom napięcia i sporów między uczniami,
- rywalizacja – relacje konkurencyjne między uczniami, dążenie do wyróżniania się,
- trudności w uczeniu się – poziom sprostania wymaganiom szkolnym, postrzegania wysiłku uczenia się¹⁴.

Dokonując uogólnienia analiz literaturowych E. Petlak wyszczególnił następujące czynniki wpływające na klimat klasy i klimat nauczania¹⁵:

1. **Metody komunikacji.** W klasie, w której nauczyciel prawidłowo komunikuje się z uczniami, udziela im wyjaśnień, chętnie z nimi dyskutuje, ocenia ich obiektywnie itd. – panuje przyjemny i życzliwy klimat. Uczniowie respektują nauczyciela i siebie nawzajem, są otwarci. Taki klimat określany jest jako **wspierający klimat komunikacyjny**. Jego przeciwieństwem jest **obronny klimat komunikacyjny** (nauczyciel mało komunikatywny, uczniowie nauczyciela nie słuchają, atmosfera kłamstwa i zwodzenia, brak empatii, brak zainteresowania nauką i działalnością w klasie).

2. **Liczba uczniów w klasie i w szkole.** Uważa się, że im liczniejsza klasa, tym gorsze postępy uczniów i więcej problemów na tle niewłaściwego zachowania. Im liczniejsza klasa, tym rzadsze są kontakty nauczyciela z pojedynczymi uczniami. W małych grupach istnieje współpraca ze sobą, uczniowie są bardziej skoncentrowani na pracy. W dużych grupach – więcej przyjaźni, bardziej bogate życie społeczne. W małych szkołach jest więcej życzliwości we wzajemnych stosunkach, mniej agresji, wagarów, aktów wandalizmu. Im większa szkoła, tym większe poczucie anonimowości u każdego ucznia.

3. **Lokalizacja miejsca ucznia w klasie.** Badania O.Obsta mówią o tzw. strefach akcyjnych, na których nauczyciel – w trakcie komunikacji z uczniami – koncentruje się częściej. Z reguły lepsi uczniowie siedzą w pierwszych rzędach, gorsi – w ostatnich rzędach, a mierni – po bokach klasy. Taki podział uczniów określa rodzaj komunikacji – nauczyciel koncentruje się na tych, którzy są bliżej. W badaniach stwierdzono, że zmiana miejsca ucznia w klasie może znacząco zmienić jego

¹⁴ Za: J. Průcha, *Pedeutologia*, [w:] *Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, B. Śliwerski (red.), t. 2, Gdańsk 2006, s. 303.

¹⁵ E. Petlak, *Klimat szkoły...*, op. cit., s. 34-37

pracę i jej wyniki. Przez zmianę miejsca może się zmienić udział ucznia w nauczaniu (na lepsze, ale też na gorsze).

4. **Wyróżnianie niektórych uczniów** (w klasie mogą powstawać dwie grupy uczniów – grupa aktywna w komunikacji i grupa pasywna. Niektórzy uczniowie mogą stać się biernymi dzięki nauczycielowi!).

5. **Ukierunkowanie klasy:** a) na wyniki, b) na współpracę, c) na porządek.

*Klasa nastawiona na osiągnięcia*¹⁶, jest to klasa homogeniczna nauczana „równym frontem”. Najważniejszym kryterium są osiągnięcia szkolne ucznia. Uczniowie uporządkowani są według osiągnięć. Nauczyciel w takiej klasie tworzy klimat bezosobowego profesjonalizmu. Sam określa się przede wszystkim jako ekspert w określonej dziedzinie wiedzy, a nie jako wychowawca. Swoje stosunki z uczniami opiera na jawnych standardach merytorycznych. Wyróżnia uczniów: zainteresowanych jego przedmiotem, dobrze orientujących się w faktach i umiejących rozwiązywać problemy. Wyróżnianie rzadko przybiera postać jawnych pochwał, bardziej polega na pozostawianiu uczniowi więcej swobody w jego pracy. Z uczniami niedorastającymi do jego standardów kontaktuje się rzadziej. Swoje oddziaływania wychowawcze ogranicza do dyscypliny szkolnej, którą uważa za niezbędny warunek efektywnej pracy na lekcji. Zachowuje się lojalnie wobec ucznia, który jest w porządku wobec jego osoby i nauczanego przez niego przedmiotu.

Klasa nastawiona na współpracę („współzycie”). Klasa ta wyraża kult nauczania zindywidualizowanego. Praca zwykle odbywa się w małych grupach elastycznie dobieranych.

Struktura społeczna takiej klasy jest rozproszona, a wśród wielu równoległych kryteriów popularności dominują talenty towarzyskie, sukcesy sportowe, itp., a mniej osiągnięcia w nauce. Nauczyciel w takiej klasie tworzy klimat interpersonalnej zgody. Określa się przede wszystkim jako wychowawca – mniej zainteresowany przyswajaniem wiedzy, a bardziej umysłowym i społecznym rozwojem ucznia. Oceniając uczniów, unika złych stopni, a dobre uzasadnia na różne sposoby, podkreślając np. oryginalność odpowiedzi, staranność strony formalnej, uczucio-

¹⁶ Charakterystyka za: K.Konarzewski, *Sztuka nauczania*, t. II, *Szkoła*, op. cit., s. 138-141.

we zaangażowanie, owocną współpracę z zespołem itp. W stosunkach z uczniami stara się wszystkich traktować jednakowo. Osobiste przeżycia uczniów bardzo go interesują; zawsze jest gotów poświęcić nieco czasu na wysłuchanie zwierzeń i udzielenie rad. Stara się dociec, kto w jego klasie ma niską pozycję socjometryczną i próbuje temu zaradzić. W wielu wypowiedziach podkreśla, że najważniejszym warunkiem osobistej pomyślności jest wzajemne zrozumienie, gotowość do pomagania, tolerancja. Jego główną troską wychowawczą jest zachowanie kontroli nad klasą bez ekspozowania własnego autorytetu. Dlatego często odwołuje się do opinii klasy zanim wypowie własną. Tolerancyjny w sprawach nauki, ostro reaguje na zachowania określone mianem „aspocząnych”, choć i wtedy stara się zorganizować atmosferę zbiorowego potępienia, tak, by jego nagana mogła wydać się jedynie podsumowującym wyrazem dezaprobaty zbiorowości. Stara się więc podobać uczniom: z reguły zwraca się do nich po imieniu, skraca dystans, tryska humorem, interesuje się technikami oddziaływania na grupę, w terapeutycznych treningach interpersonalnych widzi bogate źródło inspiracji wychowawczych.

Klasa nastawiona na porządek. Organizacyjnie jest heterogeniczna, nauczana „równym frontem”. Jej struktura społeczna ma charakter klikowy, przy czym małe grupy, na które rozpada się zbiorowość, często pozostają ze sobą w stosunkach antagonistycznych. Atrakcyjność interpersonalna opiera się na kryteriach pozaszkolnych lub antyszkolnych. Nauczyciel występuje wobec uczniów jako funkcjonariusz instytucji spełniający kierowniczą rolę. Jego decyzje są dyktowane przez obiektywne konieczności, określone przez regulamin szkoły, program nauczania, instrukcje i wytyczne administracji. Osobiste życie uczniów, a także ich rozwój umysłowy i społeczny nie interesują go wcale, chyba że zagrażają porządkowi szkolnemu. Jego główną troską jest, aby klasa dobrze się prezentowała „na zewnątrz”.

Decydującym jednak czynnikiem wpływającym na klimat klasy/nauczania jest NAUCZYCIEL. To jego metody i formy pracy na lekcji, relacje z uczniami, wzajemne relacje między uczniami/grupami uczniów tworzą klimat uczenia się i pracy szkolnej. W zależności od tego, jakie struktury dydaktyczne nauczyciel narzuci klasie i w jaki sposób będzie wywoływać procesy społeczne, będzie postępować rozwój grupy i utworzą się normy regulujące społeczny i poznawczy aspekt ucze-

nia się¹⁷. Klimat edukacyjny w klasie jest przede wszystkim wytworem nauczyciela, w dużej mierze jako efekt współpracy z uczniami, budowania wspierających relacji z uczniami. Wspierający nauczyciel to taki, który:

- traktuje wszystkich uczniów z szacunkiem,
- zna dobrze słabe i mocne strony oraz sytuację rodzinną każdego ze swoich uczniów,
- stawia wysokie wymagania,
- zachęca, pomaga i daje pozytywne informacje zwrotne,
- potrafi być ciepły i serdeczny.

To nauczyciele poważnie traktujący uczniów i przyjaźnie do nich nastawieni. Biorą przede wszystkim pod uwagę interes uczniów i wykazują gotowość do dialogu. Budowany przez nich przyjazny klimat oparty jest na zaufaniu. Poziom zaufania wzrasta, gdy uczniowie uświadamiają sobie, że nauczyciel stara się zrozumieć i zaspokoić ich wspólne potrzeby (zamiast oceniać ich osiągnięcia szkolne).

Korzystny klimat klasy tworzą nauczyciele wtedy, kiedy nauczają uczniów ważnych umiejętności społecznych – interpersonalnych i grupowych i kiedy pomagają klasie rozwinąć się jako grupa. Richard i Patricia Schmuckowie odkryli sześć procesów grupowych, które łącznie wytwarzają **korzystny klimat społeczny klasy**¹⁸. Są to:

1. **Oczekiwania.** Członkowie grupy klasowej przejawiają wobec siebie nawzajem i wobec samych siebie pewne oczekiwania.
2. **Przywództwo.** Chodzi tu o sposób wykorzystania władzy i wpływów oraz o to, jak władza i wpływy kształtują interakcje wewnątrzgrupowe i spójność grupy.
3. **Atrakcyjność.** Chodzi tu o stopień wzajemnego szacunku i o to, jak układy wewnątrz klasy wpływają na klimat i na uczenie się (by żaden uczeń nie znajdował się na uboczu klasy).
4. **Normy.** Normy to oczekiwania, jakie uczniowie i nauczyciele przejawiają wobec zachowania się w klasie. Wartościowe są normy, które sprzyjają zaangażowaniu się uczniów w naukę, a jednocześnie

¹⁷ R. Arends, *Uczymy się nauczać*, op. cit., s. 121.

¹⁸ Za: ibidem, s. 125.

nie zachęcają do utrzymania pozytywnych związków interpersonalnych i podzielenia celów.

5. **Porozumienie się.** Większość interakcji w klasie charakteryzuje się werbalnym lub niewerbalnym komunikowaniem się. Chodzi o otwarty i żywy proces komunikacji, angażujący uczestników.
6. **Spójność.** Odnosi się do uczuć żywionych wobec grupy klasowej jako całości i stopnia związania z nią. Spójność grupy ma służyć nauce i dobru członków.

Rolę nauczyciela jako kreatora edukacyjnego klimatu eksponuje K. Konarzewski wyróżniając cztery możliwe typy klimatu klasowego. W opisie dominuje osoba nauczyciela i szczególnie wymiar jego kompetencji związanych z organizacją i kierowaniem klasą szkolną¹⁹.

1. **Klimat autokratyczno-życzliwy** – nauczyciel sam podejmuje ważne decyzje, ale czyniąc to pragnie działać na korzyść ucznia. To klimat PROFESJONALIZMU (bezosobowego) – bez uwzględniania potrzeb wychowanków; uwaga nauczyciela koncentruje się na spełnianiu określonych celów wychowawczo-dydaktycznych. Od uczniów oczekuje wyników, i to za cenę ich wzmożonego wysiłku i wyrzeczeń.

2. **Klimat demokratyczno-życzliwy** – polega na organizowaniu procesów zbiorowego podejmowania decyzji w intencji harmonizowania życia zbiorowości uczniowskiej. To klimat INTERPERSONALNEJ ZGODY między nauczycielem a uczniami. Nauczyciel czuje się odpowiedzialny za bieżące samopoczucie uczniów. „Dlatego raczej proponuje niż żąda, raczej inicjuje dyskusję niż strukturuje aktywność, zawsze jest gotów wycofać się, jeśli uczniowie okazują niezadowolenie”²⁰. Pierwszorzędnym celem nauczyciela jest, by w klasie panował przyjemny klimat, ale też by uczniowie uczyli się współzycia w grupie.

3. **Klimat autokratyczno-wrogi** – nauczyciel sam podejmuje decyzje z myślą o umocnieniu instytucjonalnego ładu. To klimat INSTYTUCJONALNEGO PORZĄDKU – w centrum nauczycielskiej uwagi leży nie uczeń lecz instytucja („gubi” się uczeń). Troska o to, by regulamin szkolny był surowo przestrzegany, by realizowane były wymagania szkoły. Nauczanie jest proste i zwięzłe, oderwane od życia. Przeważają

¹⁹ K. Konarzewski, *Sztuka nauczania*, t. II, *Szkoła...*, op. cit., s. 134-138; także: E. Petlák, *Klimat szkoły...*, op. cit., s. 44-45.

²⁰ K. Konarzewski, *Sztuka nauczania*, t. II, *Szkoła...*, op. cit., s. 137.

wypróbowane metody pracy, twórczości uczniów nie jest poświęcana należyta uwaga. W takim klimacie uczeń nie musi rozumieć materiału, wystarczy jeśli potrafi odpowiadać na pytania. Uczniowie nie muszą się nawzajem lubić, wystarczy jeśli się nie biją. Nie muszą być związane ze szkołą, wystarczy jeśli nie uciekają z lekcji. Nauczyciel nie jest maksymalistą, „przymyka oczy” na zdarzenia będące odstępstwem od ustalonego porządku, reagując na nie co najwyżej rutynową represją²¹.

4. Klimat obojętnego leseferyzmu – „róbcie sobie jak chcecie”, nauczyciel wycofuje się z podejmowania decyzji dla świętego spokoju²².

Krzysztof Konarzewski ponadto wyróżnił jeszcze dwa, możliwe opozycyjne względem siebie, typy klimatyczne interakcji między nauczycielem i uczniami. Na jednym biegunie – **klimat ciepły**, w którym uczniowie czują, że nauczyciel darzy ich zainteresowaniem i jest gotów to i owo poświęcić ze swojego czasu czy wygody dla ich dobra. Na przeciwnym biegunie – **klimat zimny**, gdy nauczyciel skoncentrowany jest na swoich potrzebach, a uczeń staje się zbędnym elementem procesu kształcenia. Druga opozycja dotyczy rozkładu władzy w klasie, a więc przeciwstawienie **klimatu autokratycznego i klimatu demokratycznego**²³. W tym pierwszym decyzje są podejmowane przez nauczyciela, w drugim – przez całą zbiorowość klasową.

Znaczący wpływ nauczycieli na klimat klasy i nauczania potwierdzają rozliczne badania. Wyłaniają się z nich oryginalne typologie nauczycieli. I tak np. R. Winkel tworzy klasyfikację tzw. niespokojnych nauczycieli, a polscy autorzy VADEMECUM WYCHOWAWCY – galerię (charakterystycznych i często spotykanych) sposobów postępowania wychowawcy.

Eksponując wyraźny wpływ nauczyciela na klimat klasy, R. Winkel²⁴ wyodrębnia następujące typy nauczycieli:

1. Hipermotoryczny nauczyciel – przez przesadną aktywność, niepokój, nieustanne poszukiwanie czegoś nieokreślonego wnosi do procesu wychowawczo-edukacyjnego pewien niepokój. Uczniowie odbierają go jako niespokojnego, niezrównoważonego i chaotycznego.

²¹ Ibidem, s. 138.

²² Ibidem, s. 136.

²³ Ibidem, s. 125.

²⁴ Za: E. Petlák, *Klimat szkoły...*, op. cit., s. 40-41.

2. **Wewnętrznie napięty nauczyciel** – nie może osiągać pożądaných wyników w swojej pracy. Nieustannie się kontroluje, ma się „na baczności”, czy osiągnie wyniki, jakich sobie życzy, czy uczniowie dobrze się uczą, czy realizuje cele wychowawcze, itp. Obawia się hospitacji.

3. **Zalękniony i niepewny nauczyciel** – swoje lęki, obawy i niepewność przenosi również na uczniów, którzy przy nauce boją się błędów, są niepewni w postępowaniu. Nie są przygotowani do tego, by pokonywać problemy i zająć twórczą postawę wobec rzeczywistości, z którą się spotykają.

4. **Agresywny, szerzący postrach nauczyciel** – jest nazbyt wymagający, swoimi wygórowanymi ambicjami i wymaganiami stwarza atmosferę strachu. Ma to nadzwyczaj negatywne konsekwencje. Nauczyciel taki nie powinien uczyć w we współczesnej szkole.

5. **„Wewnętrznie nieprzytomny” nauczyciel** – który nie angażuje się w pracę z uczniami. Wprawdzie jest w klasie, pracuje z uczniami, naucza ich i wychowuje, ale mentalnie i emocjonalnie jest od nich daleko. Oddziaływanie takiego nauczyciela jest mało efektywne, nieprzekonujące, dla uczniów mało motywujące.

6. **Nieuważny nauczyciel** – który nie przygotowuje się do lekcji, nie osiąga tym samym pożądaných wyników w procesie wychowawczo-dydaktycznym. Nie jest uważny i wrażliwy na wydarzenia w klasie, ponieważ swoją uwagę koncentruje przede wszystkim na tym, by opanować przebieg nauczania. Jego uwadze umyka wiele szczegółów – jak uczniowie się zachowują, jakie są ich wzajemne relacje, itp., co w efekcie końcowym, ujemnie wpływa na skuteczność nauczania.

7. **Nauczyciel preferujący wynik** – tzw. „zagoniony” nauczyciel, ale również i „zagonieni” jego uczniowie. Pod naciskiem celów ciągle zbyt mało czasu jest na dokładne przyswojenie sobie materiału przez uczniów, na jego rzetelne opanowanie, wykorzystanie w różnych sytuacjach, itd.

8. **Przeciążony i przeciążający się nauczyciel** – nieustannie utyskuje, że ma dużo pracy, że nie nadąża z nauczaniem. Przyczyną takiego stanu bywa jednak z reguły jego własna (nieodpowiednia) organizacja pracy, brak hierarchii spraw zasadniczych i mniej ważnych, przez co gromadzi się przed nim dużo zadań, z realizacją których nie nadąża.

Klimat tworzą nauczyciele „układając” w klasie swoje relacje z uczniami. Są one w dużej mierze odzwierciedleniem indywidualności nauczyciela – stąd próba określenia możliwych typowych (i charakterystycznych) **zachowań wychowawców**²⁵. Każdy z nich „modeluje” specyficzny klimat psychosocjalny i komunikacyjny²⁶.

1. Nauczyciel „urzędnik” preferuje „urzędowe podejście” do rozwiązywania sytuacji w klasie. Przestrzega tego, co wynika z przepisów. Wyniki jego pracy są z reguły dobre, gdyż prowadzi uczniów do realizacji wszystkiego, co jest od nich wymagane.
2. Nauczyciel „nadzorca” nadmiernie kontroluje uczniów, brak mu zaangażowania emocjonalnego względem uczniów. Uczniowie boją się go, co może prowadzić do wagarowania albo do wywołania strachu przed szkołą.
3. Nauczyciel „tyran” czuje się „źródłem prawa, sędzią, ale też wykonawcą wyroku”. Jego postawy są różne – od wielkiej przychylności do twardego reżimu. W tym „rozchwianiu” reakcje uczniów bywają często nieadekwatne, co może nauczyciela prowokować do wręcz despotycznego zachowania wobec uczniów i klasy.
4. Nauczyciel „udający pracę” („markierant”) lubi odgrywać swoją rolę przed dyrekcją szkoły, rodzicami. W jego pracy niewiele jest rzeczy twórczych, a mimo tego mówi o swojej pracy z zapałem. Jego wpływ na klasę i jej klimat jest bardzo mały, praktycznie niezauważalny. Dbaj najbardziej sam o siebie – dzięki dobremu odgrywaniu swej roli jest zwykle uważany za dobrego nauczyciela.
5. Nauczyciel „fałszywy przyjaciel” – zachowuje się w taki sposób, jakby zależało mu na uczniach, na klasie, ale tylko dlatego, by zrobić dobre wrażenie. Kiedy pojawią się problemy lub nieprawidłowości, przyjmuje to z pewnym zaskoczeniem i szuka winy wszędzie, tylko nie w sobie.
6. Nauczyciel „stary wyga” – można go określić słowami „wszędzie był, wszystko widział, nie potrzebuje od nikogo żadnych rad”. Wysoko ocenia sam siebie, jest przekonany, że to, co sam robi, jest naj-

²⁵ B. Badziukiewicz, M. Sałasiński, *Vademecum wychowawcy*, Warszawa 2005, s. 97-110.

²⁶ J. Průcha, *Pedeutologia*, [w:] *Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji...*, B. Śliwerski (red.), op. cit., s. 303.

lepsze. Pracuje rutynowo, bez innowacji, „stroni” od najnowszej literatury pedagogicznej, psychologicznej i rozwiązań metodycznych.

7. Nauczyciel „mistrz-fachowiec” – swoją pracą, podejściem do uczniów, ideami i stosunkiem wobec młodzieży przyciąga uczniów jak magnes. Jest fachowcem w swym zawodzie, wie, czego chce, potrafi zainteresować uczniów. Uczniowie go lubią.
8. Nauczyciel „przyjaciół” (kumpel) – nawiązuje dobre, serdeczne i przyjacielskie stosunki z młodymi ludźmi, lepiej rozumie uczniów. Te przyjazne relacje i bark dystansu mogą zostać wykorzystane przez uczniów dla zminimalizowania wymagań, bądź nawet ich lekceważenia. Pod wpływem takich doświadczeń nauczyciel „przyjaciół” może w następnych latach stać się nauczycielem-tyranem.
9. Nauczyciel „przewodnik” – prowadzi uczniów, przewodzi, pokazuje drogę, za nim podążają uczniowie. Wiąże się z tym zaufanie i odpowiedzialność za prowadzoną grupę i każdego jej uczestnika. Przewodnik czuwa, wspiera, zachęca do wysiłku. Możliwe odmiany tego typu to: „przewodnik muzealny”, „zapalony alpinista” i „przewodnik stada/grupy”.
10. Nauczyciel „rodzic” – usurpuje sobie rodzicielskie uprawnienia, zależy mu na uczniach, pracuje z nimi bardzo odpowiedzialnie. Niebezpieczeństwo stanowić może zbyt duża identyfikacja nauczyciela z tą rolą.
11. Nauczyciel „dobry wujaszek” albo „dobra ciocia” – dla którego charakterystyczny jest optymizm, poświęcenie dla uczniów i klasy (zawsze zrozumie, zawsze pocieszy, zawsze wybaczy, wszystkim bardzo się przejmuję i zawsze będzie wierzyć, że wszystko będzie dobrze). Jest dobrym nauczycielem dla uczniów niższych klas. Jego nadmierne zaangażowanie, uczniowie klas starszych, mogą odbierać jako słabość.

Kształtowanie pozytywnego klimatu w klasie staje się zatem kluczową kompetencją nauczyciela. Przyjazny klimat ma ogromny wpływ na motywację i postawy uczniów w procesie uczenia się. Im bardziej strategia pracy nauczyciela jest nastawiona na ucznia i jego rozwój, w tym większym stopniu kształtuje on atmosferę sprzyjającą uczeniu się. Szkoła

przyjaźnie wymagająca to szkoła specyficznych interakcji i komunikacji nauczycieli z uczniami. Ukazane pedagogiczne uwarunkowania budowania klimatu klasy szkolnej (cechy, czynniki, warunki, typologie) w kontekście możliwych ról/postaw nauczycieli wskazują na nowe perspektywy kształtowania kultury szkoły. To szansa nowej jakości edukacji – wysokich osiągnięć w nauce i nowej kultury zachowania, postępowania, szacunku i wzajemnej życzliwości. Człowiekiem budującym „coś, kogoś, więzi, siebie” – „homo construens” staje się nauczyciel²⁷.

²⁷ Por.: T. Borowska, *Pedagogika ograniczeń ludzkiej egzystencji*, Warszawa 2003; A. Korzeniecka-Bondar, *Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej jako człowiek budujący: warunki i możliwości jego kształcenia w uniwersytecie*, Białystok 2006.